

Data akceptacji: 4.05.2025

Data publikacji: 2.12.2025

Krzysztof Nowak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

krzysztof.nowak@us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7574-7481>

O gwarach czadeckich także dla historyków

[Rec. Anna Ramšáková, *Nárečia Horných Kysúc v okrese Čadca*,
Bratislava 2020]

About the Čadca Dialects also for Historians

[Rev. Anna Ramšáková, *Nárečia Horných Kysúc v okrese Čadca*,
Bratislava 2020]

Abstract: The reviewed work by the Slovak author concerns the dialectal languages of the Polish-Czech-Slovak border region of Upper Kysuce, more commonly known in Poland as the Čadca Land. The work is the result of multi-year field research, which, according to the author, confirms the earlier findings of Slovak dialectologists that those dialects have historical Polish sources, but currently belong to the Slovak language. Polish dialectologists do not agree with this interpretation, and one may wonder whether their lack of reaction to the discussed work is coincidental. Therefore, this publication may also be of interest to historians, because it fits into the long-standing Polish-Slovak, often emotional, discourse on the history and present of the borderland. The author of the review conducts his considerations from this angle.

Key words: Upper Kysuce, Čadca Land, highlander dialects, Čadca dialects, Polish-Czechoslovak relations, Polish-Slovak relations

Po wielu latach za sprawą Anny Ramšákovéj z Instytutu Słowackiej Akademii Nauk doczekaliśmy się pierwszej publikacji zwartej zawierającej wyniki terenowych badań dialektologicznych obszaru Górnych Kisuc. Ścisłej – analizowane w książce badania objęły okolice niewielkiego miasta powiatowego

Czadca, znajdującego się na północno-zachodnich krańcach Słowacji, od 1993 roku przylegającego do trójstyku państwowej granicy polsko-czesko-słowackiej.

Już sam fakt, że recenzowana publikacja dotyczy Górnych Kisuc, zwanych w Polsce popularnie okręgiem czadeckim lub Ziemią Czadecką, może i powinien wzbudzić zainteresowanie także u historyków. Teren ten bowiem, położony na dawnym historycznym pograniczu Węgier, Polski i Śląska, w XX wieku, podobnie jak przylegające do niego Zaolzie, kilkakrotnie zmieniał przynależność państwową jako przedmiot polsko-czechosłowackich i polsko-słowackich sporów granicznych. To właśnie kwestie językowo-etniczne legły u źródeł tych sporów, które dawały o sobie znać – oczywiście w innych okolicznościach państwowo-prawnych i przy innej argumentacji ich uczestników – już w średniowieczu. Ujmując rzecz skrótowo: od końca XIX wieku polscy badacze stosunków językowych na omawianym terenie oraz na niektórych obszarach Górnej Orawy i Północnego Spisza wskazywali na występowanie tam polskojęzycznego osadnictwa, które po części było wynikiem dawnego zbiegostwa chłopskiego. Na tej podstawie w literaturze polskiej pojawiły się twierdzenia jeśli nie o „Polakach na Górnych Węgrzech” (a więc stawiające – w warunkach pogranicza obiektywnie nie zawsze słusznie – znak równości między językiem a narodowością), to przynajmniej o ludności etnicznie polskiej. Gwary mieszkańców tych terenów nadal zalicza się w Polsce do dialektu małopolskiego, a w przypadku okręgu czadeckiego – także do mieszanego małopolsko-śląskiego i śląskiego. Z kolei badacze czescy czy słowaccy słusznie podnosili przede wszystkim kwestię braku polskiej świadomości narodowej wśród większości mieszkańców omawianych terenów. Jeśli się już ona pojawiała, to traktowali takie przypadki w kategoriach wynaradawiania i polonizowania się ludności pierwotnie słowackiej (przykładem miał być znany działacz polski z Orawy ks. Ferdynand Machay), z czym nauka polska polemizuje do dziś. Natomiast w odniesieniu do samych kwestii językowych poglądy badaczy czeskich i słowackich były początkowo bardzo ostrożne, tym bardziej że to właśnie opinie sprzed 1918 roku części z nich (Šembery, Polivki, Pastrnka, Niederle, Czambela) na temat językowej polskości pogranicza węgiersko-galicyskiego były dla polskich elit opiniotwórczych pierwszymi wskazówkami i zachętą do penetracji tego obszaru, a z czasem i do tzw. akcji budzielskiej, szeroko już omówionej w literaturze. W latach 1918–1920 i w 1938 roku zaś stanowiły historyczno-etnograficzną podstawę argumentacji w kwestiach granicznych¹. Pewna

¹ Całość omawianej problematyki syntetycznie ujmuje zwłaszcza J.M. Roszkowski, „*Zapomniane kresy*”. *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895–1925*, Nowy Targ–Zakopane 2011. Zob. także A. Patek, *Spisz w latach 1849–1918. W przededniu I wojny światowej*, w: *Historia Scephusii*, t. 2: *Dzieje Spisza od roku 1526 do roku 1918*, red. nauk. M. Homza, S.A. Sroka, Kraków–Bratislava 2021, s. 486–487. W 1900 roku ludność polskojęzyczną na Górnych Węgrzech Polacy szacowali na ok. 140 tys., z czego 37 tys. w komitacie trenczyńskim, do którego należały

jakościowa zmiana nastąpiła na początku lat 20. minionego wieku, gdy w literaturze słowackiej za sprawą Václava Vážnego omawiane gwary, określane dotąd jako polskie, zaczęto zastępować pojęciem „gwar góralskie” (*goralské nárečia*)². Choć analizując poglądy Vážnego, współcześni mu badacze polscy wskazywali, że gwary te uznawał on za „bliższe polszczyźnie niż słowaczysznie”, a termin „góralskie” nie ma żadnego językowego znaczenia, gdyż nie istnieje jednolity dialekt góralski, który by można przeciwstawić reszcie gwar małopolskich czy śląskich³, to z czasem nauka słowacka zaczęła omawiane gwary zaliczać do odmian języka słowackiego, wraz z określaniem posługującej się nią ludności jako „Górali” (słow. *Gorali*, a więc przez „G”, a nie przez „H”), co wyodrębnia ją z reszty mieszkańców słowackich gór. Można powiedzieć, że we współczesnej nauce słowackiej obowiązują poglądy wyrażane głównie w pracach Júlii Dudášovej-Kriššákovéj, wykazujące polskie pochodzenie tych gwar pod względem diachronicznym (historycznym), a słowackie pod względem synchronicznym (współczesnym) i zaliczające je z tego względu do rodziny gwar słowackich, z czym polscy dialektolodzy się nie zgadzają⁴. Poglądy polskie i słowackie wzajemnie się od wielu lat wykluczają, niekiedy oczywiście także w kwestiach tzw. praw historycznych do części Spisza, Orawy i Czadeckiego. Rodziło to i nadal rodzi emocje, co jednak, biorąc pod uwagę specyfikę obszarów pogranicznych, nie wydaje się zjawiskiem odosobnionym.

Być może właśnie w tych fundamentalnych różnicach w poglądach na współczesną przynależność omawianych gwar należy doszukiwać się przyczyn braku

Kisuce. Podczas polsko-czechosłowackiego konfliktu granicznego z lat 1918–1920 polskie postulaty obejmowały na Kisucach powiat Czadca i dwie wsie z powiatu Bytca, w sumie 13 miejscowości. Jednak 27 września 1919 roku Rada Najwyższa Konferencji Pokojowej w Paryżu zatwierdziła plebiscyt jedynie na Śląsku Cieszyńskim, Orawie i Spiszu (który nie doszedł do skutku i 28 lipca 1920 roku dokonano podziału tych terenów między oba państwa). Pod koniec listopada 1938 roku Polska wymusiła na tzw. II Republice Czecho-Słowackiej oddanie ok. 226 km² na odcinku słowackim, z czego ok. 45 km² w okręgu czadeckim, głównie wzdłuż linii kolejowej Skalite – Czarne – Świerczynowiec. Po wybuchu II wojny światowej obszar ten powrócił do Słowacji.

² V. Vážný, *Slovenské nárečia v Orave*, „Sborník Matice Slovenskej” 1922/1923, s. 74–78.

³ Zob. zwłaszcza Z. Stieber, *Dialektologia czesko-słowacka w III tomie „Československé vlastivědy”*, „Lud Słowiański” 1934, t. 3, dział A, s. 315. Ostatnio zob. także K. Nowak, *Polacy na Słowacji? Słowacka literatura o ludności „góralskiej” na pograniczu z Polską. Reakcje polskie (1920–1939)*, w: *Wizerunek Polski i Polaków w piśmiennictwie słowackim w latach 1918–1945*, [„Kontakty”, t. 20] Kraków 2023, s. 52–58.

⁴ Zob. J. Dudášová-Kriššáková, *Goralské nárečia. Odras slovensko-pol'ských jazykových kontaktov na fonologickej rovine*, Bratislava 1993; eadem, *Kapitoly zo slavistiky*, II, Prešov 2008; eadem, *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*, wyd. 2, Prešov 2017. Pomijając wskazywane w niniejszej recenzji polskie publikacje na ten temat, warto polecić jeszcze także choćby *Słownik gwary orawskiej* (t. 1–2) J. Kąsia (Kraków 2011), w którym autor we *Wstępie* (s. XIV) pisze o jej małopolskiej przynależności.

specjalistycznych, napisanych przez polskich dialektologów recenzji sztandarowych prac Dudášovej-Kriššákovovej⁵. Również wydana w 2020 roku w Bratysławie jako 37 tom serii *Jazykovedné štúdie* (Studia Językoznawcze), praca Anny Ramšákovovej *Nárečia horných Kisúc w okrese Čadca* (Gwary górnych Kisuc w powiecie Czadca, ss. 239) nie doczekała się dotąd recenzji przygotowanej przez badaczy z tego kręgu⁶. Choć faktyczne przyczyny tego stanu rzeczy oczywiście nie są znane, to jednak okoliczność, że także omawiana książka – jak wynika z jej treści – reprezentuje słowacką szkołę „góralską”, pozwala przypuszczać, iż brak ten nie jest przypadkowy. Polscy dialektolodzy jakby ponownie machnęli ręką na błędne, ich zdaniem, poglądy, których w dialogu ze Słowakami nie można korygować, gdyż mało prawdopodobne, aby po naszej stronie Karpat pracy tej nie znano. Można oczywiście zastanowić się, czy słusznie, gdyż bądź co bądź mamy do czynienia z pierwszą tak obszerną pracą badawczą dotyczącą gwar Górnych Kisuc, tym bardziej że na tle Spisza i Orawy obszar ten zawsze pozostawał na uboczu zainteresowań polskich badaczy, a ostatnim polskim specjalistą, który go badawczo eksplorował (prawie trzydzieści lat temu) był pochodzący z żywieckiej Rajczy student slawistyki Paweł Szczotka⁷. Dlaczego więc przemilczane w Polsce przez dialektologów dzieło może być przydatne dla historyków? Aby odpowiedzieć na to pytanie, warto zapoznać się bliżej z omawianą publikacją.

Anna Ramšáková pochodzi z Skalitego w Czadeckiem, stykała się więc z gwarami Górnych Kisuc od urodzenia. Jej książka składa się z czterech rozdziałów, z których zasadnicze dla realizacji założonych przez nią celów badawczych są drugi i trzeci. Szczegółowo omawia w nich system fonologiczny i morfologiczny gwar w powiecie Czadca. W ostatnim rozdziale podejmuje kwestie toponimiczne. Poza tym publikacja zawiera również cenne transliteracyjne zapisy 33 tekstów gwarowych (s. 194–216), spisanych przez autorkę na podstawie trwających łącznie 35,5 godziny nagrań relacji ustnych. Jak sama pisze, zbierając materiał od roku 2000 do 2012, miała kontakt ze 148 informatorami urodzonymi w latach 1915–1955 i wykorzystała informacje z 43 kwestionariuszy, a dzięki spotkaniom z rozmówcami

⁵ Informacji o odrębnej recenzji nie zawiera katalog Biblioteki Narodowej w Warszawie.

⁶ Za granicą jedna z recenzji, pióra zaolziańskiej dialektolożki Ireny Bogoczovej, ukazała się w Republice Czeskiej w czasopiśmie naukowym „Studia Slavica” 2021, t. 25/1, s. 188–190.

⁷ Wyniki badań Pawła Szczotki zob. w: P. Szczotka, *O gwarach czadeckich*, w: *Czadecka ojcowizna*. Red. K. Nowak, Lublin 2000, s. 63–78; idem, *Próba wyznaczenia współczesnej granicy pomiędzy dialektem śląskim i dialektem małopolskim w Czadeckiem (Kisuce). (Z pogranicza językowego polsko-słowackiego)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2000, t. 36, 135–155; idem, *Z językowego pogranicza polsko-słowackiego. Słowacka Nowa Bystrzyca i jej osady – gwara kisucka, góraliska czy pasmo przejściowe kisucko-małopolskie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2001, t. 37, s. 129–142.

w ich własnym środowisku domowym miała zapewnioną „naturalność” przekazu. Fakty i opinie, które autorka uznaje z różnych przyczyn za istotne, są w pracy wyszczególnione pogrubionym drukiem. Publikacja zawiera ponadto streszczenie w języku polskim (s. 237–239).

We *Wstępie*, oprócz informacji na temat celów i konstrukcji pracy, autorka szczegółowo przybliży problematykę słowackiej klasyfikacji gwar w Czadeckiem oraz streszcza dzieje sporów politycznych o ten region w XX wieku (s. 11–26). W rozdziale pierwszym przedstawia zarys dziejów badań językoznawczych dotyczących regionu (s. 27–35) od czasów austro-węgierskich po współczesne. Wspomina w nim m.in. o polskim badaczu Kazimierzu Nitschu, odwołującym się do wcześniejszych opinii Romana Zawilińskiego, choćby na temat zjawiska mazurzenia, które występowało (i występuje) tylko w Skalitem⁸. Odnośnie do lat międzywojennych Ramšáková, podkreślając dorobek Vážnego, przypomina, że badacz ten, wskazując na bliską polszczyźnię gwarę ludności dawnego pogranicza węgiersko-polskiego, ale „jej zawsze słowacką świadomość narodową”, nie uznawał tych gwar za słowackie (s. 28–29), czego nauka słowacka aktualnie już nie respektuje. Autorka przypomina także efekty badań innego znanego międzywojennego polskiego dialektologa Mieczysława Małeckiego, który zwracał uwagę na wyraźną odmienność gwarową Świerczynowca, Czarnego, Oszczadnicy, Skalitego od pozostałych wsi Górnych Kisuc (s. 29–30). Ta część rozdziału pierwszego kończy się omówieniem badań czeskiego językoznawcy Adolfa Kellnera, który, podobnie jak Małecki, wyróżniał wymienione wsie z charakterystycznymi polskimi cechami językowymi na tle „bardziej złożonych stosunków językowych” na terenach położonych w górnym biegu Kisucy, na wschód po Czadecę i Gorzelicę (s. 30). Był on również ostatnim z niepolskich badaczy, który używał, przez Polaków nadal powszechnie stosowanego, określenia „gwarę czadeckie” (s. 12). W ten sposób już przed wybuchem II wojny światowej wyraźnie można było wyróżnić w Czadeckiem obszar, gdzie dominowały, według współczesnej terminologii słowackiej, tzw. przygraniczne gwary górnokisuckie (*pomedzné hornokysucké nárečia*). Znajdował się on w kierunku na zachód od Czadcy do geograficznej granicy słowacko-morawskiej i na północny zachód od tego miasta w kierunku granicy słowacko-śląskiej. A także drugi obszar – tzw. kisuckich gwar góralskich (*kysucké goralské nárečia*) – ograniczony głównie do wsi wspomnianych przez Małeckiego i Kellnera, a więc tych, które uznawane przez Polaków za polskie, najbardziej ich wówczas interesowały i interesują obecnie.

⁸ R. Zawiliński, *Przyczynek do etnografii górali polskich na Węgrzech*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1893, t. 17, s. 1–13; idem, *Przyczynek II do etnografii górali polskich na Węgrzech*, „Materiały Antropologiczne i Etnograficzne” 1896, t. 1, s. 380–425.

Mniej znane polskim historykom czy etnografom mogą okazać się przedstawione przez autorkę rezultaty badań językowych w Czadeckiem po 1945 roku, a więc od czasu, gdy nauka słowacka zakwalifikowała *goralské nárečia* do gwar słowackich (s. 31–33). Chodzi przede wszystkim o prace Eugena Paulinego, Jozefa Štolca, Rudolfa Krajčoviča, Eduarda Gašince i przede wszystkim Júlii Dudášovej-Kriššakovej. Na wnioskach tej ostatniej skupiała i skupia się uwaga polskich badaczy. Dudášová-Kriššaková, zgadzając się z opiniami Małeckiego, że *goralské nárečia* Skalitego, Czarnego, Oszczadnicy, Świerczynowca, a także Gorzelicy są pozostałością prądów osadniczych z pobliskiej Małopolski i Śląska, uznaje język gwarowy Skalitego za związany historycznie z tym pierwszym regionem, zaliczając go do pogranicznych dialektów słowacko-polskich (*pomedzné slovensko-poľské dialekty*). Z kolei gwarę pozostałych wsi, związanych historycznie bardziej z migracjami przez śląską Przełęcz Jabłonkowską, ze względu na silniejsze wpływy słowackie określa mianem przejściowych dialektów słowacko-polskich (*prechodné slovensko-poľské dialekty*).

W recenzowanej książce Ramšáková wzmiankuje także nieliczne powojenne polskie opracowania: artykuł Alfreda Zaręby z 1988 roku poświęcony gwarze oszczadnickiej, oparty na jego badaniach terenowych z 1961 roku (sic!)⁹, oraz artykuł Pawła Szczotki z 2000 roku, który na podstawie własnych badań z lat 1997–1998 starał się wykazać wzajemne podobieństwa i różnice między, uznawanymi przez niego nadal za polskie, gwarami wymienionych wsi, a także ich relacje z gwarami występującymi na przyległym Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie (s. 34)¹⁰. Cennym zabiegiem Ramšákovéj jest również podanie informacji o przydatnym materiale badawczym zgromadzonym w zbiorach archiwalnych Instytutu Językoznawczego im. L. Štúra Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie oraz o pracach dyplomowych i popularyzatorskich związanych z omawianą tematyką (s. 34–35). Licząc więc, mimo wszystko, na zainteresowanie się w bliższej czy dalszej przyszłości pracą Anny Ramšákovéj przez kompetentnych dialektologów z Polski, można zaproponować teraz spojrzenie na liczne zaprezentowane przez nią opinie i interpretacje przez pryzmat ich przydatności dla historyków zainteresowanych dziejami Ziemi Czadeckiej.

Niewątpliwie cennym odkryciem autorki, które kilkakrotnie sama podkreśla, jest zlokalizowanie gwary „góralskiej” również w czterech przysiółkach przylegającej od północy do Czadcy wsi Czadeczka. Według przekazów miejscowej ludności zostały one zasiedlone przez osadników z Oszczadnicy. Tym samym liczba

⁹ A. Zaręba, *Z polsko-słowackich stosunków językowych. Szkic glosowni gwary oszczadnickiej*, „Studia Linguistica Polono-Slovaca” 1988, t. 1, s. 15–39.

¹⁰ P. Szczotka, *O gwarach czadeckich...* Autorka nie wymienia jednak pozostałych prac tego autora, zob. przyp. 7.

miejsowości, w których ta gwara przetrwała, wzrasta do sześciu (Skalite, Czarne, Oszczadnica, Świerczynowiec, Gorzelica, Czadeczek), co może być cenną wskazówką także dla nowych eksploracji źródłowych czy etnograficznych. Natomiast szkoda, że autorka nie odniosła się do wcześniejszych obserwacji Pawła Szczotki, który stwierdził, że gwarą małopolską, czyli „góralską” – używając nomenklatury słowackiej, posługuje się również połowa mieszkańców kolejnej, siódmej miejscowości – Wychylówki – niezależnie od faktu, że jest ona położona poza głównym obszarem szczegółowych badań Ramšákovéj, choć także w powiecie czadeckim. Z racji wieloletnich zaniedbań Polaków w naukowym odkrywaniu okręgu czadeckiego – w przeciwieństwie choćby do Spisza i Orawy – bardzo przydatny może okazać się także przybliżony przez autorkę obszerny stan badań, obejmujący również historiografię. Tym bardziej, że sam sposób jego prezentacji może być dla historyków kolejnym źródłem do ciekawych spostrzeżeń związanych z najważniejszym przedmiotem polsko-słowackich językoznawczych (a przez to także historycznych oraz historiograficznych) nieporozumień, czyli współczesną – polską lub słowacką – przynależnością językową gwar, a szerzej i etniczną ludności wymienionych wsi.

Prezentując literaturę i poglądy na pochodzenie i aktualną klasyfikację gwar góralskich, Ramšáková pozostawia je bowiem bez własnego komentarza, co dla badaczy przeszłości omawianego pogranicza może być nie tylko pewnym zawodem, lecz także interesującą wskazówką. Pisząc, że Vážny nie uznawał omawianych gwar za część języka słowackiego (czego w tekście nie wytłuszcza), autorka nie podaje jednak przyczyn, dla których wprowadził on w 1923 roku sztuczne pojęcie „gwar góralskich”, tym samym dopuścił się wyraźnej, politycznie uwarunkowanej manipulacji, mimo że inni współcześni badacze słowaccy o takich właśnie motywacjach (chęć unikania utożsamiania polskiego charakteru omawianych gwar z narodowością jej użytkowników) wspominają¹¹. Podobnie pozostawia bez komentarza małopolską i śląską opcję przynależności gwar czadeckich w pracach Małeckiego (s. 29–30), który w swojej znanej publikacji z 1938 roku wyraźnie zaznaczał, że o gwarach czadeckich, „bezwzględnie polskich”, można mówić już jedynie

¹¹ Jak pisze chociażby J. Dudášova-Kriššáková o motywach Vážnego: „[...] tento vynikajúci znalezc slovenských nárečí a slovensko-poľského pomedzia vyjadril svoj vedecký i politický postoj k rozdeleniu oravského regiónu na slovenské a poľské územie v roku 1920. Nepoznáme pohnútky V. Vážneho, ktoré ho viedli k tomu, že odmietol termín «poľské nárečia», ktorý sa používal v staršej slovenskej a českej literatúre. Ale je viac ako pravdepodobné, že to bola snaha predísť tomu, aby sa nestotožňovala genéza goralských nárečí, ktorá je poľská, s národným povedomím goralského povedomia, ktoré je jednoznačne slovenské”. J. Dudášova-Kriššáková, *Mesto goralských nárečí v stratifikácii poľského a slovenského národného jazyka*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 2012, t. 58, s. 56.

odnośnie do wsi Świerczynowiec, Czarne, Skalite i Oszczadnica¹². Autorka nie podaje więc przyczyn ewolucji słowackiej terminologii, poczynawszy od uznawania przez badaczy słowackich i czeskich tych gwar za polskie, przez wprowadzenie terminu „gwary góralskie”, po uznawanie ich polskiego charakteru diachronicznego, ale synchronicznego – słowackiego. Przez takie podejście – zgodne, jak podaje badaczka, z poglądami słowackich „autorytetów” – odnosi się jednak wrażenie (nawet mimo interesującego wykazywania w rozdziałach drugim i trzecim różnic w poglądach poszczególnych badaczy na określone zjawiska językowe), że praca generalnie bardzo mgliście informuje, że Polacy mieli i mają na ten temat inne zdanie. Autorka nie wchodzi z nimi w polemikę, aby w ten sposób spróbować przekonać potencjalnych polskich czytelników do terminologii słowackiej. Poza tym wzmiankując o gwarach zaolziańskich, posługuje się dawno przebrzmiałym czeskim terminem „polsko-czeskie mieszane pasmo” (*nárečia polsko-českého zmiešaného pruhu*, s. 13), które współcześni badacze czescy zastępują terminem „gwary polskośląskie”¹³. W tej sytuacji, niezależnie od tego, czy w omawianiu opinii polskich badaczy chodzi o brak precyzji, czy celowy zabieg, cała sprawa może wskazywać historykom na pewien świadomie określony kierunek prowadzenia przez Ramšákovą narracji w kwestiach kontrowersyjnych, być może w celu ich ominięcia. Jak bowiem czytamy w podsumowaniu, jedną z przyczyn wcześniejszego marginalizowania regionu kisuckiego przez słowackich badaczy była złożona sytuacja geopolityczna na tym pograniczu oraz fakt, „iż gwary góralskiej nie uważa się za słowacką”. Ze względu na znane historyczne zaszczości chodzi też o „bardzo delikatny temat” (zasygnalizowany wytłuszczonym drukiem, s. 174). Poza tym fakt, że autorka kilkakrotnie w swojej pracy podkreśla (także pogrubionym drukiem), że mieszkańcy „góralskich” wsi na Górnych Kisucach są narodowości słowackiej, świadczy o nadal istniejących tam oraz ogólnie w Słowacji (a także oczywiście w Polsce) problemach z rozróżnianiem w warunkach pogranicza kwestii językowych i narodowościowych, co najwyraźniej wciąż jest przyczyną wielu nieporozumień i emocji.

Dziękując swoim rozmówcom, Ramšáková zauważa, że być może niektórzy z nich nie zgodziliby się z jej niektórymi ustaleniami, a ze względu na wspomnianą „delikatność” podkreśla, że nie można pozwolić, aby badania językoznawcze ponownie zostały użyte w celach narodowościowo-politycznych, „aby się już nigdy nie powtórzyły błędy z przeszłości” (s. 189). Być może w tym stwierdzeniu tkwi

¹² M. Małecki, *Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy językowe)*, Warszawa 1938, s. 72–73.

¹³ Ostatnio na ten temat zob. I. Bogoczová, *Językowe przejawy asymilacji kulturowej i narodowej w polszczyźnie na Zaolziu*, w: *Oblicza polityki i asymilacji na pograniczach*, red. K. Nowak, J. Szymeczek, Cieszyn–Český Těšín (Czeski Cieszyn) 2021, s. 167.

też odpowiedź na pytanie, dlaczego przy omawianiu stanu badań brak wzmianki o znanej międzywojennej polskiej publikacji o Czadeckim autorstwa Mariana Gotkiewicza¹⁴. Nie trzeba chyba tłumaczyć, dlaczego przytoczone słowa i fakty dodatkowo uwydatniają wartość pracy Ramšákovéj dla historyków, wpisując się w skomplikowany kontekst historii i historiografii polsko-słowackiego pogranicza.

Historyków może także zainteresować fakt, że autorka wyraźnie zaznacza (choć nie pogrubionym drukiem) historycznie polski charakter „gwar góralskich”. Wspomina przy tym, opierając się głównie na badaniach słowackiego historyka Drahomíra Velički, o osadnikach z Małopolski i ze Śląska, a więc o polskim wpływie na Kisucach, „któremu nie można zaprzeczyć”. Jednak, jej zdaniem, „nie był on nigdy tak silny i wyraźny, abyśmy mogli – jak pisze, także bez wytłuszczenia tego fragmentu – odwołując się do ustaleń Velički, uznawać Kisuce (oraz ich góralską część) za etnicznie polski obszar, a ich mieszkańców za etnicznych Polaków” (s. 173). Do XV wieku „gwary góralskie” miały się rozwijać pod wpływem języka polskiego, choć przeważającym elementem na późniejszym głównym obszarze sporów granicznych miała być ludność słowacka. Dowodzić tego miał m.in. fakt, że w zachowanych źródłach sami mieszkańcy Śląska Cieszyńskiego i Żywiecczyny określają swoich najbliższych sąsiadów po „węgierskiej stronie” jako Słowaków. Z tych informacji, ponownie podawanych za Veličką¹⁵, nie wynika jednak, czy w tym przypadku faktycznie chodziło o identyfikację etniczną. Poza tym już sama analiza zebranych przez autorkę wywiadów terenowych wskazuje, że migracja polskojęzycznych chłopskich zbiegów czy osadników (od których w świetle aktualnych poglądów nauki słowackiej wywodzą się przecież „gwary góralskie”) na Ziemię Czadecką musiała być jednak silniejsza i bardziej rozciągnięta w czasie, skoro jej ślady, podobnie jak na Górnej Orawie i Północnym Spiszu, przetrwały setki lat i są tam słyszalne do dziś. Rzecz jasna, mieszkańcy tych terenów nie posiadają w swojej masie polskiej świadomości narodowej i są Słowakami. Propolski proces narodotwórczy, tak charakterystyczny chociażby w XIX wieku na sąsiednim Śląsku Cieszyńskim, po prostu nigdy tej polskojęzycznej grupy nie objął, gdyż na Górnych Węgrzech nie miał szans się trwale zakorzenić.

W tym miejscu należy się więc zastanowić, na ile pojawiające się w niektórych polskich opracowaniach, a krytykowane przez badaczy słowackich twierdzenia o Polakach etnicznych (pomijając oczywiście błędne opinie prezentowane w polskiej publicystyce o Polakach czy polskości w sensie narodowym) na omawianych

¹⁴ M. Gotkiewicz, *Polskie osadnictwo Orawy i Czadeckiego*, Katowice 1939. Publikacja ta wymieniona jest jedynie w bibliografii, z błędnym imieniem autora (Mieczysław zamiast Marian).

¹⁵ D. Velička, *Dejiny osídlenia Kýsuc*, Turzovka 2017.

obszarach są zgodne ze stanem rzeczywistym¹⁶. Jeśli dość szerokie rozumienie tego terminu zawężymy jedynie do sfery językowej, to wydaje się, że w przypadku Czadeckiego – przy odrzuceniu powtarzanego przez Rámšakovą za słowackimi historykami raczej problematycznego twierdzenia o „nie tak silnych” polskich wpływach osadniczych – pozostaje jeszcze do dyskusji aktualny stan gwar na terenach od Świerczynowca po Skalite. Jak bowiem wynika z sugestii Rámšakovej (i Dudášovej-Kriššákovéj), ulegają one najwyraźniej już takim przekształceniom, czyli proslowackim procesom interferencyjnym, że zaliczanie ich także z synchronicznego punktu widzenia do rodziny języka słowackiego, a nie polskiego jest jak najbardziej właściwe. Innego zdania na temat stanu tych gwar był Paweł Szczotka, badający Czadeckie kilkanaście lat po pierwszej z wymienionych dialektolożek, a kilka lat przed drugą, choć i on zauważał, że gwary te ulegają wpływom języka słowackiego¹⁷. Niewątpliwie obecna na omawianym terenie świadomość lokalnej odrębności nie stoi jednak w opozycji do jednoznacznego deklarowania słowackiej narodowości i związków emocjonalnych z jej państwowością. Generalnie niewiele jednak wiemy o pozostałej sferze kulturowej w kontekście jej powiązań z góralszczyzną śląską lub żywiecką, gdyż transgraniczna komparatystyka jest raczej słabą stroną polskich (i nie tylko) badań etnograficznych. Dlatego dziś bardziej zasadne wydaje się operowanie określeniem „ludność etnicznie polskiego pochodzenia”. Tym bardziej więc, polecając omawianą publikację historykom, można ponownie zaapelować do polskich dialektologów oraz etnografów o bliższe zainteresowanie się zarówno efektem prawdziwie mrówczej pracy Rámšakovej, jak i w ogóle tym ciekawym regionem.

Bibliografia

Bogoczová I., *Językowe przejawy asymilacji kulturowej i narodowej w polszczyźnie na Zaozliu, w: Oblicza polityki i asymilacji na pograniczach*, red. K. Nowak, J. Szymeczek, Cieszyn–Český Těšín (Czeski Cieszyn) 2021, s. 167.

¹⁶ Zob. np. M. Skawiński, *Ludność*, w: *Tatry i Podtatrze. Monografia dla szkół*, red. W. Skupień, wyd. 2, Zakopane 2004, s. 257–258; idem, *Przeszłość i dzień dzisiejszy górali czadeckich*, w: *Sprawy narodowościowe w Euroregionie Beskidy*, red. nauk. J. Reszczyński, Bielsko-Biała 2005, s. 41–42; J. Dudášova-Kriššáková, *Kapitoly zo slavistiky...*, s. 63–64.

¹⁷ Według badań P. Szczotki gwarami polskimi (dialektu małopolskiego, śląskiego lub mieszanego małopolsko-śląskiego) posługiwało się w omawianym pasie wsi: 50% mieszkańców Skali tego, 50% Oszczadnicy, 40% Czarnego, 30% Świerczynowca. P. Szczotka, *O gwarach czadeckich...*, s. 69, s. 77.

- Dudášová-Kriššáková J., *Goralské nárečia. Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine*, Bratislava 1993.
- Dudášová-Kriššáková J., *Kapitoly zo slavistiky*, II, Prešov 2008.
- Dudášová-Kriššáková J., *Mesto goralských nárečí v stratifikách poľského a slovenského národného jazyka*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 2012, t. 58, s. 55–71.
- Dudášová-Kriššáková J., *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*, wyd. 2, Prešov 2017.
- Gotkiewicz M., *Polskie osadnictwo Orawy i Czadeckiego*, Katowice 1939.
- Kąs J., *Słownik gwary orawskiej*, t. 1–2, Kraków 2011.
- Małecki M., *Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy językowe)*, Warszawa 1938.
- Nowak K., *Polacy na Słowacji? Słowacka literatura o ludności „góralskiej” na pograniczu z Polską. Reakcje polskie (1920–1939)*, w: *Wizerunek Polski i Polaków w piśmiennictwie słowackim w latach 1918–1945*, [„Kontakty”, t. 20] Kraków 2023, s. 52–58.
- Patek A., *Spisz w latach 1849–1918. W przededniu I wojny światowej*, w: *Historia Scepussii*, t. 2: *Dzieje Spisza od roku 1526 do roku 1918*, red. nauk. M. Homza, S.A. Sroka, Kraków–Bratislava 2021, s. 486–487.
- Ramšáková A., *Narečia Horných Kysuc v okrese Čadca*, Bratislava 2020.
- Roszkowski J.M., „*Zapomniane kresy*”. *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895–1925*, Nowy Targ–Zakopane 2011.
- Skawiński M., *Ludność*, w: *Tatry i Podtatrze. Monografia dla szkół*, red. W. Skupień, wyd. 2, Zakopane 2004, s. 257–258.
- Skawiński M., *Przeszość i dzień dzisiejszy górali czadeckich*, w: *Sprawy narodowościowe w Euroregionie Beskidy*, red. nauk. J. Reszczyński, Bielsko-Biała 2005, s. 41–42.
- Stieber Z., *Dialektologia czesko-słowacka w III tomie „Československé vlastivědy”, „Lud Słowiański” 1934, t. 3, dział A, s. 315.*
- Szczotka P., *O gwarach czadeckich*, w: *Czadecka ojcowizna*, red. K. Nowak, Lublin 2000, s. 63–78.
- Szczotka P., *Próba wyznaczenia współczesnej granicy pomiędzy dialektem śląskim i dialektem małopolskim w Czadeckiem (Kisuce). (Z pogranicza językowego polsko-słowackiego)*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 2000, t. 36, s. 135–155.
- Szczotka P., *Z językowego pogranicza polsko-słowackiego. Słowacka Nowa Bystrzyca i jej osady – gwara kisucka, góraliska czy pasmo przejściowe kisucko-małopolskie*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 2001, t. 37, s. 129–142.
- Vážný V., *Slovenské nárečia v Orave*, „*Sborník Matice Slovenskej*” 1922/1923, s. 74–78.
- Velička D., *Dejiny osídlenia Kysuc*, Turzovka 2017.
- Zaręba A., *Z polsko-słowackich stosunków językowych. Szkic głosowni gwary oszczadnickiej*, „*Studia Linguistica Polono-Slovaca*” 1988, t. 1, s. 15–39.
- Zawiliński R., *Przyczynek do etnografii górali polskich na Węgrzech*, „*Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*” 1893, t. 17, s. 1–13.
- Zawiliński R., *Przyczynek II do etnografii górali polskich na Węgrzech*, „*Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne*” 1896, t. 1, s. 380–425.

Krzysztof Nowak

O gwarach czadeckich także dla historyków

[Rec. Anna Ramšáková, *Nárečia Horných Kysúc v okrese Čadca*,
Bratislava 2020]

Streszczenie

Recenzowana książka to publikacja naukowa słowackiej dialektolożki Anny Ramšákovéj na temat gwar w okręgu czadeckim (Górne Kisuće) znajdującym się na pograniczu polsko-słowacko-czeskim. Praca jest efektem wieloletnich badań terenowych autorki. Celem recenzji jest jednak nie tyle ocena krytyczna metodologii czy wniosków badaczki na temat zebranego materiału gwarowego, ile spojrzenie pod kątem przydatności książki do badań historycznych nad kontrowersyjnymi kwestiami związanymi z przeszłością oraz uwarunkowaniami politycznymi badań pograniczy. Fakt, że praca Ramšákovéj nie doczekała się recenzji polskich dialektologów, również wpisuje się w ten kontekst, stanowiąc pole dla historiograficznych interpretacji.

Słowa kluczowe: Górne Kisuće, Ziemia Czadecka, gwary góralskie, gwary czadeckie, stosunki polsko-czechosłowackie, stosunki polsko-słowackie